

travelbook

Rzym

Bezdroża

ERGO
HESTIA®

Autorka przewodnika: Agnieszka Masternak

Dziękujemy również autorkom, których teksty wykorzystano podczas opracowania przewodnika – Magdalenie Kubas, Agnieszce Liszce i Marii Lasce

Redaktor prowadzący: Paweł Sondej

Redakcja: Anna Pałczyńska

Korekta: Bartosz Szpojda

Opieka techniczna: Miron Kokosiński

Skład: DAKA – Studio Graficzne, Łukasz Krzak

Opracowanie kartograficzne: Grzegorz Marchut, Maciej Drzniewicz, Szymon Markowicz

Źródło pochodzenia danych kartograficznych:

© OpenStreetMap contributors; www.opendatacommons.org/licenses/odbl

Projekt okładki: materiały graficzne zostały wykorzystane za zgodą Shutterstock Images LLC.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Nieautoryzowane rozpowszechnianie całości lub fragmentu niniejszej publikacji w jakiegokolwiek postaci jest zabronione. Wykonywanie kopii metodą kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie książki na nośniku filmowym, magnetycznym lub innym powoduje naruszenie praw autorskich niniejszej publikacji.

Wszystkie znaki występujące w tekście są zastrzeżonymi znakami firmowymi bądź towarowymi ich właścicieli.

Autorka oraz wydawnictwo Helion dołożyli wszelkich starań, by zawarte w tej książce informacje były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak żadnej odpowiedzialności ani za ich wykorzystanie, ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw patentowych lub autorskich. Autorka oraz wydawnictwo Helion nie ponoszą również żadnej odpowiedzialności za ewentualne szkody wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Wydawnictwo Helion

ul. Kościuszki 1c, 44-100 Gliwice

tel.: 32 2309863

e-mail: redakcja@bezdroza.pl

księgarnia internetowa: <http://bezdroza.pl>

Drogi Czytelniku!

Jeżeli chcesz ocenić tę książkę, zajrzyj pod adres:

<http://bezdroza.pl/user/opinie/?bertz3>

Możesz tam wpisać swoje uwagi, spostrzeżenia, recenzję.

Wydanie III

ISBN: 978-83-283-6436-3

Copyright © Helion, 2019

- **Kup książkę**
- **Poleć książkę**
- **Oceń książkę**
- **Księgarnia internetowa**
- **Lubię to!**
- **Nasza społeczność**

Spis treści

ATRAKCJE RZYMU I WATYKANU _____	8
INFORMACJE PRAKTYCZNE _____	17
PRZED WYJAZDEM _____	18
Wybór czasu podróży _____	18
Źródła informacji _____	18
Formalności _____	20
PRZEJAZD _____	24
Podróż samolotem _____	24
Podróż samochodem _____	24
Podróż pociągiem _____	24
Podróż autobusem _____	24
NA MIEJSCU _____	25
Komunikacja _____	25
Noclegi _____	28
Wyżywienie _____	31
Zakupy _____	42
Kultura i rozrywka _____	44
INFORMATOR A-Z _____	47
INFORMACJE KRAJOZNAWCZE _____	59
KRAJOZNAWCZE ABC _____	61
HISTORIA _____	63
Zarys dziejów miasta _____	63
SPOŁECZEŃSTWO _____	71
Ludność _____	71
Obyczaje _____	72
Tradycje, święta, przesady... _____	72
Język włoski _____	73
KULTURA I SZTUKA _____	75
Architektura i sztuki plastyczne _____	75
KUCHNIA _____	87
Włoski dzień od kuchni _____	87
Sery _____	89
Pizza _____	90
Słodycze _____	91
Wino _____	91

▶ Kuchnia rzymska	92
Kawa	94

RZYM _____ 95

MINIATLAS CENTRUM RZYMU _____ 96

Wokół placu Weneckiego	102
Kapitol	109
▶ Rzymskie obeliski	112
Forum Romanum	115
▶ Rzymskie wille	120
Palatyn	124
Via dei Fori Imperiali	127
▶ Mówiące posągi	130
Via del Corso	132
Wokół Panteonu	135
Wokół placu Navona	139
Wokół Campo de' Fiori	146
Zamek św. Anioła	149
▶ Rzym filmowy	150
Plac Augusta	153
Plac Hiszpański	157
Piazza del Popolo	159
Via Flaminia	161
Villa Borghese	163
Kwirynał i fontanna di Trevi	166
Plac Barberini	170
▶ Parki naturalne i rezerwaty	172
Wiminał	176
Okolice Koloseum	179
Eskwilin	183
Celius	186
▶ Rzymskie polonika	188
Lateran	192
Awentyn	196
Via Appia Antica	199
Testaccio i Quartiere Ostiense	205
Wokół Wyspy Tyberyjskiej, Forum Boarium i dawnego getta	209
Zatybrze i wzgórze Gianicolo	218
Z dala od centrum	223

WATYKAN _____ 229

HISTORIA _____ 230

WARTO ZOBACZYĆ _____ 232

Plac św. Piotra _____	232
Bazylika św. Piotra _____	233
Muzea Watykańskie _____	239

OKOLICE RZYMU _____ 249

Ostia Antica _____	250
Castelli Romani _____	251
Tivoli _____	256

SŁOWICZEK POLSKO-WŁOSKI _____ 258

INDEKS _____ 260

Spis map

Rzym _____	przednia okładka
Miniatlas centrum Rzymu _____	96–101
Plac Wenecki i Kapitol _____	102–103
Forum Romanum i Palatyn _____	116
Via del Corso _____	133
Wokół Panteonu _____	135
Piazza Navona _____	140
Campo de' Fiori _____	147
Piazza del Popolo, Piazza di Spagna, Villa Borghese _____	154–155
Kwirynał, fontanna di Trevi, Piazza Barberini _____	168–169
Wiminał _____	177
Eskwilin, Koloseum, Celius _____	180–181
Lateran _____	193
Awentyn _____	196–197
Wokół Wyspy Tyberyjskiej _____	210–211
Zatybrze _____	220–221
Watykan _____	230–231
Okolice Rzymu _____	tylna okładka

Spis ramek

Rzym i Włochy w internecie	19
Włoskie placówki dyplomatyczne w Polsce	21
Polskie placówki dyplomatyczne we Włoszech	22
Podróżna apteczka	23
Rejs po Tybrze	28
Wyżywienie – ministrowniczek	34
Nocny rogalik	39
Centri Sociali	41
Przykładowe ceny żywności	42
Rzymskie bazy	44
Miejsca przyjazne dzieciom	45
Świątynie rozrywki	46
Apteki całodobowe	47
Ważne adresy i telefony	48
Dni wolne od pracy	49
Informacja turystyczna	50
Roma Pass	50
Większe szpitale w Rzymie	51
Placówki pocztowe w centrum Rzymu	54
Polska prasa we Włoszech	54
Wypożyczalnie rowerów	55
Wypożyczalnie samochodów	56
Nochale	57
Mury	62
Legendarne początki Rzymu	64
GRA	71
<i>Pasta i basta!</i>	88
Taddeo Polacco, czyli Tadeusz Kunze-Konicz	107
Saturnalia	117
Westalki	118
Przy grobie św. Katarzyny ze Sieny	138
Mosty na Tybrze	152
Caravaggio	165
La sette chiese – siedem kościołów	195
Aleja grobowców	201
Katakumby rzymskie	203
Rzymskie terminy	204
Testaccio	206
Garbatella	207
Żydzi w Rzymie	217

Co dziesiąty to wysoki, młody Szwajcar	232
Papież Jan Paweł II	233
Listy z <i>mojego Rzymu</i>	235
Barbarzyńcy Barberini	237
Ręka Laokoona	242
Złej sławy Borgia	245
Nagość w kaplicy	246
Audience papieskie	247
Konklawe „pod kluczem”	248
Wędrówki po Górach Albańskich	252
Alba Longa	253
Ponte Monumentale	254

Legenda

Świątynia rzymskokatolicka, zbór protestancki	Dworzec kolejowy
Synagoga, inny obiekt związany z kulturą żydowską	Parking
Świecki obiekt zabytkowy	Stacja metra
Twierdza, zamek	Obiekt noclegowy (dowolnego typu)
Brama	Obiekt gastronomiczny (dowolnego typu)
Pomnik, fontanna, mała architektura	Kawiarnia, cukiernia
Ruina trwała, obiekt archeologiczny	Supermarket, sklep
Muzeum, galeria	Targ, bazar
Cmentarz	Ośrodek zdrowia, szpital
Inna atrakcja	Teatr
Atrakcja przyrodnicza	Biblioteka, księgarnia
Atrakcyjny obiekt przyrody nieożywionej	Punkt widokowy
	Inny obiekt

Kup książkę

Poleć książkę

Atrakcje Rzymu i Watykanu

PERŁY ANTYCZNEGO RZYMU

Castel Sant'Angelo

Obiekt powstał w II w. jako mauzoleum cesarza Hadriana. Spoczęli w nim wszyscy cesarze od Hadriana po Karakallę. Z biegiem wieków został przekształcony w watykańskie więzienie. Był również schronem, do którego udawali się papieże w razie niebezpieczeństwa. W Zamku Anioła znajdowało się również archiwum tajnych dokumentów.

Ara Pacis Augustae

Ofiarz pokoju zbudowany w 13 r. p.n.e. na polecenie rzymskiego Senatu dla upamiętnienia *Pax Romana*, po ostatecznym podboju Hiszpanii i Galii przez Augusta. Imponujący monument wykuty w białym marmurze, ozdobiony pięknymi płaskorzeźbami ze scenami mitologicznymi.

Forum, łuk i hale Trajana

Było najpóźniej zbudowanym i największym rzymskim forum. Zachowała się bogato zdobiona, 40-metrowa kolumna, przykład jednego z nielicznych zabytków starożytności w nienaruszonym stanie. Obok forum rozciągają się Mercati di Traiano – rodzaj antycznego centrum handlowego.

Forum Romanum

Dawne serce starożytnego Rzymu położone w dolinie pomiędzy Kapitollem, Palatynem, Kwirynałem i Eskwiliinem. To tutaj skupiało się życie miasta, zarówno w czasach Królestwa, Republiki, jak i w okresie Cesarstwa.

Koloseum

Świetnie zachowany, największy rzymski amfiteatr wzniesiony przez Cezarza Wespazjana w 72 r. n.e. Dawne miejsce walk gladiatorów jest dziś swoistą wizytówką Wiecznego Miasta.

Łuk Konstantina

Zbudowany w sąsiedztwie Koloseum, jest ostatnim łukiem triumfalnym starożytnego Rzymu. Usytuowany na drodze, którą wkraczali do miasta powracający z wypraw żołnierze, miał uświetniać zwycięstwo Konstantina nad Maksencjuszem w bitwie przy moście Mulwijskim.

Panteon

Świątynia wielu bóstw, majstersztyk rzymskiej architektury, przez około 1300 lat (aż do XV w.) była największą budowlą kopułową na świecie. Stał się inspiracją i wzorcem dla wielu nowożytnych obiektów.

Termy Karakalli

Ruiny ogromnych rzymskich term, które były w stanie pomieścić 1,6 tys. osób. Znalaziono tu wiele cennych obiektów, które dziś można oglądać w rzymskich muzeach.

Largo di Torre Argentina

Ruchliwy plac miejski, w którego centrum znajduje się rozległy kompleks rzymskich ruin z czasów Republiki. To tutaj zaszytyłowany Juliusz Cezar wypowiedział swoje ostatnie słowa: „I ty Brutusie przeciwko mnie”.

Kup książkę

Poleć książkę

Bazylika Matki Bożej Większej

Położona na Eskwilinej najmłodsza z czterech głównych bazylik Rzymu, poświęcona Matce Boskiej Śnieżnej. Bazylika została wzniesiona w V w., ale wielokrotnie przebudowywana, nosi ślady różnych epok i kryje wiele interesujących zabytków.

Bazylika św. Pawła za Murami

Druga co do wielkości po bazylice św. Piotra świątynia w Rzymie, zbudowana w IV w. na miejscu, gdzie zginął św. Paweł.

BAZYLIKI WIĘKSZE

Bazylika

św. Jana na Lateranie

Wzniesiona w IV w. jako pierwsza rzymska bazylika, jest drugim pod względem ważności kościołem w Rzymie. Obecnie katedra diecezjalna biskupa Rzymu. Zanim papież przeniósł się z Lateranu na Watykan, pełniła rolę głównej świątyni chrześcijańskiej.

Bazylika św. Piotra

Zbudowana na miejscu męczeństwa św. Piotra, główny ośrodek kultu chrześcijańskiego i największy chrześcijański kościół na świecie. Arcydzieło renesansu i baroku, kryjące w swoim wnętrzu cenne dzieła, m.in. *Piętę Michała Anioła*.

NAJCIEKAWSZE ŚWIĄTYNIE CHRZEŚCIJAŃSKIE

Bazylika San Clemente

Świątynia położona na wzgórzu Celius jest jednym z ciekawszych przykładów nagromadzenia wielu stylów w jednym zabytku. Warstwami nakładają się na siebie budowle z kolejnych epok, począwszy od rzymskiego mitreum i domus z II w. n.e., poprzez chrześcijańskie świątynie z IV i XII w. n.e., aż do barokowych struktur.

Kościół del Gesù

Pierwszy kościół spełniający kontre-formacyjne kryteria architektoniczne ustalone na soborze w Trydencie. Przez wiele lat był wzorem dla wielu barokowych budowli. We wnętrzu znajdują się także poloniki: grób kard. Jerzego Radziwiłła oraz kaplica poświęcona polskiemu jezuitcie św. Andrzejowi Boboli.

Kościół Santa Maria del Popolo

Jedna z ciekawszych rzymskich świątyń. Niepozorna z zewnątrz, ale wewnątrz jest swoistą galerią sztuki, gromadzącą dzieła Caravaggia, Rafaela i Berniniego.

Kościół Santa Maria della Vittoria

Barokowy kościół na Eskwilinie słynie przede wszystkim ze znajdującej się tu rzeźby Berniniego – *Ekstazy św. Teresy*.

Kościół Santa Maria in Cosmedin

Ciekawy, wczesnochrześcijański kościół odwiedzany przez turystów przede wszystkim ze względu na znajdujące się w jego przedsionku Usta Prawdy (Bocca della Verità) – kamienną tarczę przedstawiającą rzymskiego boga rzek, który, jak głosi legenda, każdemu kto skłamię, włożywszy rękę do jego ust, odgryzie dłoń.

Kup książkę

Poleć książkę

NAJPIĘKNIEJSZE FONTANNY

Fontana dei Quattro Fiumi

Symbolizująca cztery rzeki czterech kontynentów. Wspaniała barokowa fontanna autorstwa Gian Lorenza Berniniego znajduje się w centralnym punkcie Piazza Navona.

Fontana del Tritone

Fontanna Trytona na środku placu Barberini, projektu Berniniego, który wykonał ją na zlecenie papieża Urbana VIII.

Fontana di Trevi

Największa i najsłynniejsza fontanna Rzymu, w której kąpała się Anita Ekberg w słynnej scenie z filmu *Dolce Vita* Felliniego. Barokową fontannę zaprojektował w 1. poł. XVIII w. Nicola Salvi.

Fontana delle Tartarughe

Uroczą i elegancką fontanną Żółwi, zdobiącą niewielki plac Mattei, zwany tak od rezydującej tu rodziny, z której polecenia wykonał to dzieło Giacomo della Porta (XVI w.). Żółwie, które stały się symbolem tego miejsca, umieścił tu dopiero kilkadziesiąt lat później Gian Lorenzo Bernini.

Kup książkę

Poleć książkę

Galleria Borghese

Położona na terenie **Villi Borghese**, w rodzowym pałacu, samym w sobie będącym już arcydziełem. Galeria jest jedną z najważniejszych kolekcji sztuki w Rzymie. Można tu oglądać dzieła m.in. Rafaela, Canovy, Tycjana, Caravaggia oraz Berniniego.

Galleria Doria Pamphilj

Mieści się w rokokowym Palazzo Doria Pamphilj, należącym do słynnego rzymskiego rodu – Doria. Można tu oglądać obrazy Tycjana, Guercicina, Filippo Lippiego, Domenichina, Tintoretta, Rafaela, Caravaggia, Breughla i Velázqueza, a także rzeźby (m.in. Berniniego).

Galleria Nazionale d'Arte Antica

Znajduje się w pałacu Barberini – siedzibie słynnego rzymskiego rodu. Niezbyt wielka galeria może poszczycić się imponującą kolekcją cennych obrazów m.in.: Caravaggia, Filippo Lippiego, Holbeina, Rafaela, El Greca, Tintoretta.

Muzea Kapitołińskie

Muzea, których bogate zbiory mieszczą się na Kapitolu w dwóch zaprojektowanych przez Michała Anioła pałacach: Palazzo Nuovo i Palazzo dei Conservatori. Obejmują one kolekcje rzeźby antycznej (w tym oryginał konnego posągu Marka Aureliusza z Piazza del Campidoglio, *Wenus kapitołińską* czy posąg *Wilczycy kapitołińskiej*) i nowożytnej (jak np. *Meduza* Berniniego) oraz malarstwa (m.in. dzieła Velázqueza, Dosso Dossiego, Tycjana, Caravaggia). ✓

NAJWAŻNIEJSZE MUZEA I GALERIE

Museo Nazionale Romano

Muzeum, które gromadzi ogromną kolekcję sztuki starożytnego Rzymu. Zbiory znajdują się w czterech budynkach, przy czym najważniejsza jego siedziba znajduje się w dawnych **termach Dioklejczana**.

Muzea Watykańskie

Największa na świecie kolekcja sztuki zgromadzonej przez kolejnych papieży, w tym przede wszystkim ogromne zbiory rzeźby antycznej (*Grupa Laokoona*, *Tors belwederski*). Usytuowane są w pałacach Watykańskich, więc ich zwiedzanie obejmuje również papieskie rezydencje, w tym wspaniale ozdobione przez Rafaela komnaty Juliusza II, a także **kaplicę Sykstyńską** z freskami Michała Anioła.

NAJWSPANIALSZE PLACE

Campo de' Fiori

Zbudowany w miejscu, gdzie wznosił się kiedyś teatr Pompejusza. Reprezentacyjny plac, na którym odbywały się m.in. publiczne egzekucje (m.in. spłonął tu na stosie Giordano Bruno). Dziś miejsce pełni funkcję placu handlowego, a wieczorami spotyka się tutaj młodzież.

Piazza del Campidoglio

Plac wybudowany według projektu Michała Anioła. W jego centrum stoi kopia konnego pomnika Marka Aureliusza, którego oryginał znajduje się w pobliskich Muzeach Kapitońskich.

Piazza del Popolo

Plac, który kiedyś był pierwszym przystankiem dla pielgrzymów przybywających konsularną drogą Flaminia. Obecny wygląd zawdzięcza Giuseppe Valdierowi, który przebudował go w 1. poł. XIX w. w stylu klasycystycznym. Na środku placu stoi obelisk Ramzesa II, a w północno-wschodniej części kościół Santa Maria del Popolo.

Piazza del Quirinale

Plac znajdujący się na legendarnym wzgórzu – Kwirynale. W tutejszym **Palazzo del Quirinale**, kiedyś letniej rezydencji papieża, znajduje się obecnie siedziba prezydenta republiki. Plac zdobi fontanna z posągami Dioskurów (I w. n.e.) i egipskim obeliskiem.

Piazza di Spagna

Jeden z najszlachetniejszych rzymskich placów, biorący swoją nazwę od znajdującej się tu ambasady Hiszpanii. Szczególnego charakteru nadają mu piękne, falujące **Schody Hiszpańskie** prowadzące na wzgórze Trinità dei Monti, gdzie wznosi się kościół pod takim samym wezwaniem.

Kup książkę

Poleć książkę

Piazza Navona

Jeden z najwspanialszych barokowych placów Rzymu, powstały na ruinach stadionu Domicjana (I w. n.e.). W jego centrum stoi imponująca **fontanna Czterech Rzek** autorstwa Berniniego, a naprzeciw kościół św. Agnieszki na Arenie (San Agnese in Agone; łac. *agon* – walczyć; wł. *agone* – arena), projektu Borrominiego.

Piazza Venezia

Pierwszy renesansowy plac w Rzymie. Otacza go wiele interesujących budowli, jak renesansowy pałac Wenecki (dziś siedziba muzeum) oraz Ołtarz Ojczyzny.

Piazza di Santa Maria in Trastevere

Gwary, główny plac urokliwej dzielnicy Zatybrze. Znajduje się tu **bazylika** o tej samej nazwie (XII w.), pierwsze miejsce maryjnego kultu w Rzymie. Na środku placu stoi fontanna – popularne miejsce spotkań miejscowej młodzieży i turystów.

Kup książkę

Poleć książkę

SŁAWNE DROGI I ULICE

Via Appia Antica

Prowadząca na południe dawna rzymska droga konsularna. Dziś jest to rezerwat przyrody, gdzie wzdłuż brukowanego traktu zachowało się wiele starożytnych obiektów, w tym antyczne **katakumby**, w których chowani byli pierwsi chrześcijanie.

Via Condotti

Prowadząca na plac Hiszpański ulica, przy której mają swoje sklepy sławni projektanci mody, m.in. Prada, Versace, Gucci. Znajduje się tu także legendarne Caffè Greco.

Via Veneto

Elegancka ulica, gdzie w latach 50. i 60. XX w. gromadziła się śmietanka rzymskiego „dolce vita”, sportretowana przez Felliniego w swoim filmie.

Via del Corso

Jedna z najbardziej popularnych rzymskich ulic, łącząca plac Weneci z Piazza del Popolo.

od miejsca urodzenia fundatora – Strasburga (łac. Argentoratum) określana była jako Torre Aregentoratina, nie ma więc nic wspólnego z Argentyną. Wbrew pozorom nie jest to jednak wieża, którą obecnie widać na placu (średniowieczna Torre del Papito).

Wykopaliska prowadzone na początku XX w. ujawniły starożytny kompleks, na który składały się cztery świątynie rzymskie okresu republiki oraz gmach senatu (Curia Pompeia). To właśnie na tym placu zbierał się rzymski senat i to tutaj dokonano chyba najsłynniejszego w dziejach morderstwa, którego ofiarą padł Juliusz Cezar. Dziś miejsce to słynie przede wszystkim z obecności... kotów, które szczególnie upodobały sobie rzymskie ruiny. Koty dokarmiane są przez mieszkańców Rzymu i oczywiście przez turystów.

Przy Largo di Torre Argentina wznosi się również gmach teatru (**Teatro Argentina**) powstały w 1732 r., w którym niegdyś wystawiano dzieła twórców tak wybitnych, jak Verdi czy Rossini.

W bezpośrednim sąsiedztwie (między kościołkami Santissimo Sudario i San Giuliano) znajduje się niewielkie, ale bardzo interesujące **Muzeum Teatru** Museo Teatrale SIAE del Burcardo; Via del Sudario 44; www.burcardo.org/museo; codz. 9.30–19.30, z kolekcją marionetek, plakatów, kostiumów i fotografii teatralnych, w tym eksponatów poświęconych *commedii dell'arte* i teatrowi orientalnemu. Jest tu również bogata biblioteka tematyczna.

Warto pamiętać, że z Largo di Torre Argentina bardzo łatwo dostać się do jednej z najbardziej urokliwych dzielnic Rzymu, a mianowicie na Zatybrze (zob. s. 218).

Kapitol

s. 102

Plac Kapitoliniński

Najślawniejszym wzgórzem rzymskim jest Kapitol, a jego ukoronowaniem – zaprojektowana przez Michała Anioła **Piazza del Campidoglio** (plac Kapitoliniński, plac na Kapitolu). W starożytności było to centrum życia religijnego. Mieściła się tu świątynia Jowisza Najlepszego Największego (Iovis Optimi Maximi), w rzeczywistości poświęcona Jowiszowi, Junonie i Minerwie, a w średniowieczu – więzieniu. W 1. poł. XVI w. przebudowę placu powierzono Michałowi Aniołowi, który zdążył wykonać jedynie projekt. To dzięki niemu plac i okalające go pałace stanowią całość pod względem stylu (podkreśla to zwieńczenie budynków zdobione posągami).

Na plac dochodzi się schodami, których strzegą egipskie lwy. Wchodząc po stopniach, po lewej stronie z łatwością zauważymy niewielki posąg przedstawiający zakapturzoną postać. Jest to Cola di Rienzo, wczesnorennesansowy myśliciel i buntownik, którego marzeniem było stworzenie zjednoczonego państwa włoskiego. Wejścia na plac pilnują dwa olbrzymie **posągi Dioskurów**: Kastora i Polluksa.

Centrum placu stanowi **pomnik konny Marka Aureliusza** (Statua di Marco Aurelio). Jest to kopia, oryginał znajduje się w Muzeach Kapitolinińskich. Jego budowę zajęli się Giacomo della Porta i Girolamo Rainaldi. Ze statua związanym jest podanie, mówiące, iż w dniu, w którym

▲ Pomnik Marka Aureliusza

koń imperatora ożyje, nastąpi koniec świata.

Na wprost schodów wznosi się okazały pałac Senatorski (Palazzo Senatorio) z wieżą zegarową, będący dziś siedzibą władz miasta. W majestatycznej fasadzie budynku po bokach umieszczone zostały symboliczne reprezentacje Tybru (po prawej stronie) i Nilu (po lewej stronie), w centrum zaś widnieje personifikacja Rzymu, a pod nią fontanna. Obok pałacu Senatorskiego znajduje się kopia rzeźby *Wilczyca kapitoliińska*, której oryginał przechowuje Muzeum Kapitoliińskie. Ciekawostką jest, że wykonanie jej przypisywano przez długi czas artystom etruskim. Analizy wykazały jednak, że postacie bliźniąt dodano dopiero w XV w., zaś wilczyca jest pochodzenia etruskiego (V w. p.n.e.) lub powstała ona w średniowieczu.

Muzea Kapitoliińskie

Przy Piazza del Campidoglio mieszczą się ★ **Muzea Kapitoliińskie** 📍 **Musei Capitolini, Piazza del Campidoglio 1;**

www.museicapitolini.org; 9.30–19.30; wstęp: 16 EUR, ulgowy 14 EUR, zbiorczy bilet wstępu do Muzeów Kapitoliińskich i Montemartini ważny 7 dni 17 i 15 EUR, zajmujące dwa stojące naprzeciwko siebie budynki – Palazzo Nuovo i Palazzo dei Conservatori, oba zaprojektowane przez Michała Anioła. Zbiory, które dziś możemy podziwiać w muzeum, zostały подарowane miastu przez Sykstusa IV w 1471 r. Pochodzą one z kolekcji zgromadzonej w pałacu Laterańskim. Ekspozycje odnalezione podczas prac wykopaliskowych pozwoliły zgromadzić niezwykle bogatą kolekcję rzeźb antycznych.

Zbiory **Palazzo Nuovo** obejmują przede wszystkim kolekcję **rzeźb klasycznych**, z których sporą część stanowią rzymskie kopie greckich oryginałów, znajdujące się na Kapitolu już od czasów renesansu. Wśród eksponatów wyróżnić należy przede wszystkim *Wenus kapitoliińską*, popiersia filozofów i cesarzy zebrane w sali dei Filosofi (m.in. popiersia Sokratesa, Pitagorasa czy Cycerona) i sali degli

Kup książkę

Poleć książkę

Imperatori, *Czerwonego fauna* – rzymską kopię z II w. n.e. greckiej rzeźby. Warto zwrócić uwagę na „upiększenia” posągu, których dokonano podczas renowacji w XVIII w. Jedną z największych atrakcji muzeum jest *Umierający Gal*, przedstawiający ofiarę wojny toczonej pomiędzy królestwem Pergamonu w Azji Mniejszej i jego króla Attalosa I (241–197 r. p.n.e.) z Galatami.

Drugi budynek muzeum, **Palazzo dei Conservatori**, połączony jest z dawnym **Palazzo Caffarelli**, wzniesionym w miejscu, gdzie niegdyś stała pochodząca z prawdopodobnie z ok. 509 r. p.n.e. świątynia Jowisza. Obecnie, mimo prac wykopaliskowych, z przybytku, największej ze wszystkich rzymskich świątyń, pozostał jedynie mur z tufu, tzw. podium.

Zwiedzanie drugiej części Muzeów Kapitołńskich warto zacząć od obszernego dziedzińca, na którym znajdują się

głowa i fragmenty ramion (brązowy tors zaginął) ogromnego marmurowego posągu Konstantyna Wielkiego (IV w. n.e.), niegdyś stojącego w bazylice Maksencjusza i Konstantyna na Forum Romanum, a także inne marmurowe pozostałości wmurowane w ściany budynku.

Parter mieści galerię rzeźb, wśród których zgromadzone są m.in. *Spinario*, czyli *Chłopiec wyjmujący cierń z nogi* (I w. p.n.e.); etruski, brązowy posąg *Wilczycy kapitołńskiej* (początek V w. p.n.e.), do którego w XV w. dodano figurki Romulusa i Remusa, czy popiersie Meduzy autorstwa Berniniego oraz oryginał brązowego konnego posągu Marka Aureliusza (II w. n.e.), którego kopia stoi na Piazza del Campidoglio. W sali Horatii e Curatii podziwiać można fresk D'Arpina (1613) przedstawiający legendarną walkę Horacjuszy z Kuriacuszami, a także posąg papieża Urbana VIII Berniniego.

▲ Fragmenty posągu Konstantyna Wielkiego

Kup książkę

Poleć książkę

ERGO
HESTIA®

Kup książkę

Pełec książkę

Rzymskie obeliski

Rzym jest miastem, w którym znajduje się największa na świecie liczba obelisków. Wielu może wydawać się to zadziwiające, ale wiąże się niewątpliwie z zamięłowaniem antycznych cesarzy do starożytności (sic!). Souveniry z Egiptu sprowadzało wielu rzymskich imperatorów, począwszy od Augusta (pierwszy obelisk w 10 r. p.n.e.), za którego władzy Egipt przeszedł pod panowanie Imperium Rzymskiego. Ostatni obelisk przywiózł Konstantyn II w 357 r. n.e. Osiem z trzynastu starożytnych obelisków pochodzi na pewno ze starożytnego Egiptu, pięć pozostałych to rzymskie kopie z okresu cesarstwa. Najstarszy i największy jest obelisk znajdujący się na Lateranie. Pochodzący ze świątyni Amona w Tebach i datowany na XV w. p.n.e. obelisk ma 31 m wysokości.

Na okres panowania Ramzesa II (koniec XIII w. p.n.e.) datowane są: obelisk Flaminio przy Piazza del Popolo oraz obeliski przy Panteonie i w willi Celimontana. Sporo młodsze, bo pochodzące z IV w. p.n.e., są: obelisk przy placu Montecitorio, obelisk usytuowany na zaprojektowanej przez Berniniego rzeźbie słonia naprzeciw kościoła Santa Maria sopra Minerva, a także obelisk dei Dogali, znajdujący się dziś w ogrodach w pobliżu term Dioklecjana. Z Egiptu, a dokładniej – jak przekazywał Pliniusz Starszy – z Heliopolis, pochodzi także obelisk watykański stojący pośrodku placu św. Piotra. Zdobitł on mieszczący się tu wcześniej cyrk Nerona. Jest to jeden z trzech obelisków niepokrytych żadnymi inskrypcjami.

Inne obeliski: ten zdobiący fontannę Czterech Rzek przy Piazza Navona, obelisk u szczytu Schodów Hiszpańskich, obeliski na Eskwilinie i Kwirynale, na wzgórzu Pincio to rzymskie imitacje z okresu cesarstwa. Po jego upadku większość z trzynastu obelisków zaginęła, część z nich była zakopana pod ziemią. Jedynym wyjątkiem był obelisk Watykański, który pozostał zawsze na swoim miejscu, obok pierwszej bazyliki św. Piotra. Dopiero Sykstus V czuwający nad budową nowej świątyni przeniósł go na środek placu. Temu papieżowi zawdzięczamy też odnalezienie pozostałych obelisków i włączenie części z nich w nowo powstającą renesansową zabudowę Rzymu (obeliski na Lateranie, Eskwilinie, Piazza del Popolo). Jego dzieło kontynuowali kolejni papieże, łącząc te starożytne obiekty z Rzymem barokowym (np. Piazza Navona, okolice Panteonu) i klasycystycznym (Kwirynał, Montecitorio).

Dwudziestowieczne obeliski, które znajdziemy w konstrukcji latarni przy Via della Conciliazione, w dzielnicy EUR i przy wejściu na Foro Italico są rezultatem imperialistycznych ambicji Mussoliniego. Z tych samych pobudek w Rzymie znalazł się także obelisk nie pochodzący ze starożytnego Egiptu, ale stworzony przez cywilizację Aksum. Dyktator sprowadził go z okupowanej przez faszystów ówczesnej Abisynii. Obelisk, który wpisano na listę dziedzictwa UNESCO, został w 2005 r. zwrócony Etiopii.

◀ Piazza Navona, fontanna Czterech Rzek

Kup książkę

Poleć książkę

się na eksponatach i w pełni je docenić, co nie zawsze możliwe jest w większych muzeach.

Pałac Braschi

Naprzeciwko Museo Barracco znajduje się kolejny interesujący pałac, od północy przylegający już do Piazza Navona. Jest to XVIII-wieczny, neoklasycytyczny **Palazzo Braschi**, w którym mieści się **Muzeum Miasta Rzymu** 📍 **Museo di Roma, Piazza San Pantaleo**; www.museodiroma.it; wt.–nd. 10.00–19.00; wstęp: 13 EUR, ulgowy 9 EUR. Jego imponująca klatka schodowa ozdobiona jest kolumnami z czerwonego granitu pochodzącymi z term Karakalli. Kolekcja muzeum, na którą składają

się obrazy, rysunki, fotografie, portrety i rzeźby oraz kolekcja sprzętów i mebli, dokumentuje historię Wiecznego Miasta i jego mieszkańców począwszy od średniowiecza do pierwszej połowy XX w. Bardzo ciekawa jest seria XVII i XVIII-wiecznych obrazów prezentujących festyny i ważne uroczystości organizowane z wielkim rozmachem przez rody rzymskie. Wśród nich znalazł się także obraz z ceremonii powitania posła Jerzego Ossolińskiego na Piazza del Popolo.

Na tyłach pałacu Braschi stoi **posąg Pasquino**, który zapoczątkował zwyczaj „mówiących posągów” (zob. s. 130). Rzeźbę pokrywa niezliczona ilość karteczek z anonimowymi pamfletami i wierszykami.

Wokół Campo de' Fiori

Idąc na południe od placu Navona, dochodzi się do **Campo de' Fiori** – placu, który znalazł się w tytule jednego z wierszy

Czesława Miłosza. Niegdyś odbywały się tu publiczne egzekucje, turnieje i zgromadzenia, a od połowy XIX w. popularny

▲ Posąg Giordana Bruna

Kup książkę

Poleć książkę

targ (m.in. dwa razy w tygodniu handlowano tu końmi). Gdy chce się kupić świeże warzywa czy owoce, najlepiej zajrzeć właśnie tu wcześniej rano. Nazwa Campo de' Fiori w dosłownym tłumaczeniu oznacza „plac kwiatowy”. Legenda głosi jednak, że wzięła się ona od kochanki Pompejusza, Flory, która właśnie tu niegdyś mieszkała. Inna wersja mówi, że w średniowieczu plac na pewien okres został zapomniany i zamienił się w pełną kwiatów łąkę. W XV w. plac został wybrukowany, wtedy też powstało wiele otaczających go budynków. Campo de' Fiori stoi w miejscu, gdzie wznosiła się niegdyś świątynia Wenus, a następnie teatr Pompejusza z I w. p.n.e. (pierwszy murewany teatr w Rzymie), mogący pomieścić ok. 18 tys. widzów. Ślady tych dawnych konstrukcji są jeszcze częściowo widoczne w półkolistym kształcie domów przy Via di Grotta Pinta (można się tam dostać przez pasaż przy pałacu Righettich).

Na środku placu znajduje się **statua** z brązu (XIX w.) upamiętniająca śmierć **Giordana Bruna**, który 17 lutego 1600 r. został tu spalony na stosie. Dominikanin i humanista został posądzony o herezję i skazany na śmierć, m.in. dlatego że głosił za Kopernikiem i Galileuszem, że Ziemia krąży wokół Słońca, a nie odwrotnie.

Pałac Farnese

Idąc dalej w kierunku południowym, można dotrzeć do **★ Palazzo Farnese** **i** **Piazza Farnese 67**; www.ambafrance-it.org; pn., śr., pt. 15.00, 16.00, 17.00 tylko z przewodnikiem; wstęp wolny. Pałac jest siedzibą ambasady Francji, więc wizyty w nim są ograniczone. Rezerwacji należy dokonywać z dużym wyprzedzeniem (visitefarnese@france-italia.it); wstęp 5 EUR stojącym przy placu o tej samej nazwie. Pałac jest jednym z najważniejszych i najpiękniejszych budynków renesansowych w Rzymie. Jego budowę,

na polecenie Aleksandra Farnese (papieża Pawła III), rozpoczął w 1517 r. Antonio Sangallo Młodszy, a kontynuowali Michał Anioł, Vignola i Giacomo della Porta. W miejscu, w którym stanął pałac, wcześniej znajdowała się dawna średnio-wieczna forteca. Architekt kazał ją zburzyć, ale zachował fundamenty. W ten sposób powstała budowla wznosząca się jak graniastosłup. Aktualnie Palazzo Farnese jest siedzibą ambasady Francji.

Mieszcząca się tu niegdyś kolekcja jest przechowywana w muzeach Neapolu (Capodimonte i Muzeum Archeologiczne). Natomiast wciąż warte uwagi są wystawne wnętrza pałacu, a szczególnie galeria udekorowana przez Carracich. Wspaniałe freski na jej suficie powstały w 1601 r. i przedstawiają zaczerpnięty z *Metamorfoz* Owidiusza temat boskiej miłości.

Na otaczającym budynek **Piazza Farnese** stoją dwie XVII-wieczne fontanny, do których budowy zostały wykorzystane baseny z egipskiego marmuru znajdujące się w termach Karakalli. Wznosi się tu także **kościół św. Brygidy** – narodowy kościół Szwedów, zbudowany pod koniec XIV w.

w miejscu, w którym święta otworzyła hospicjum. W środku budowli znajdują się okrągły dziedziniec z dwupoziomymi arkadami.

Pałac Spada

Przy Piazza Capo di Ferro napotkamy XVI-wieczny **Palazzo Spada**, w którym mieści się galeria sztuki **Galleria Spada** 📍 **Piazza Capo di Ferro 13**; www.galleriaspada.beniculturali.it; śr.–pn. 8.30–19.30; wstęp 5 EUR, ulgowy 2,50 EUR. Rezydencja stanowi obecnie siedzibę Rady Państwa, została wzniesiona w 1548 r. przez kardynała Girolamo Capodiferro. Kolejny właściciel, kardynał Bernardino Spada, nabył go w 1. poł. XVII w. i w znacznej mierze przebudował, zlecając prace Borrominiemu. To on jest autorem słynnego perspektywicznego korytarza, wyglądającego na wiele dłuższy niż w rzeczywistości (9 m) – świętego przykładu architektury iluzjonistycznej, opartej na matematycznej perspektywie. W zbiorach pałacowej galerii znajdują się głównie XVII-wieczne dzieła takich artystów jak: Guido Reni, Guercino, Domenichino, Gentileschi, Gaulli, Tycjan, Parmigianino, Dürer i Bruegel.

Kup książkę

Poleć książkę

Watykan

Kup książkę

Poleć książkę

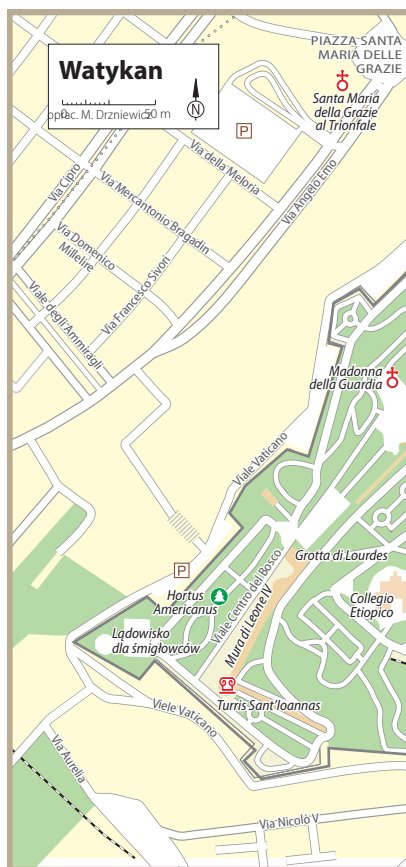
Watykan – najmniejsze państwo świata – zajmuje 44 ha (tak naprawdę jest to miasto w mieście) i jest stolicą Kościoła katolickiego. Głównymi jego ośrodkami są plac i bazylika św. Piotra, pałac Papieski, Muzea Watykańskie, ogrody i Biblioteka Watykańska. Oprócz tego obszar Watykan posiada także eksterytorialną zwierzchność nad kilkoma miejscami w Rzymie. Są to tzw. cztery bazyliki większe, poza bazyliką św. Piotra to: św. Jana na Lateranie (San Giovanni in Laterano) wraz pałacem Laterańskim, Matki Bożej Większej (Santa Maria Maggiore), św. Pawła poza Murami (San Paolo fuori le Mura), a także pałace: della Cancelleria (przy Corso Vittorio Emanuele II) i Propaganda Fide (w okolicach Schodów Hiszpańskich), szpital pediatriczny Bambino Gesù oraz zamiejskie posiadłości w Castel Gandolfo, obejmujące pałac Papieski i wille Cybo i Barberini.

Liczbę mieszkańców Watykanu szacuje się na około tysiąc, z czego połowa ma obywatelstwo watykańskie. Natomiast pracuje tam w przybliżeniu 3 tys. osób. Watykan posiada własną pocztę (wydającą swoje znaczki), mennicę (od 2002 r. obowiązującą walutą jest tu podobnie jak we Włoszech euro), bank oraz linię kolejową. Ma swoją gazetę „L'Osservatore Romano” (ukazuje się ona także po polsku) oraz radiostację. Watykan dysponuje własną siłą zbrojną w postaci Gwardii Szwajcarskiej.

HISTORIA

Watykan, jako państwo w obecnej postaci, powstał na mocy traktatów laterańskich podpisanych w 1929 r. pomiędzy Mussolinim a papieżem Piusem XI. Jednak jeśli przyjmiemy, że Watykan tak naprawdę jest bezpośrednim spadkobiercą Państwa

Kościelnego, to trzeba uznać, że jego historia sięga wczesnego średniowiecza. Uznaje się bowiem, że Państwo Kościelne powstało po upadku zachodniego cesarstwa rzymskiego, wtedy utraciło pozycję na rzecz patriarchatu konstantynopolskiego, a zaczęło rosnąć w siłę od czasów reform papieża Grzegorza I Wielkiego (590–604). Pepin Krótki nadał mu w 756 r. posiadłości terytorialne: Księstwo Rzymu, egzarchat Rawenny, tzw. Pentapolis (pięć miast: Fano, Ancona, Senigalia, Rimini, Pesaro) oraz Umbrię. W XI w. doszły do tego jeszcze ziemie Benewentu.

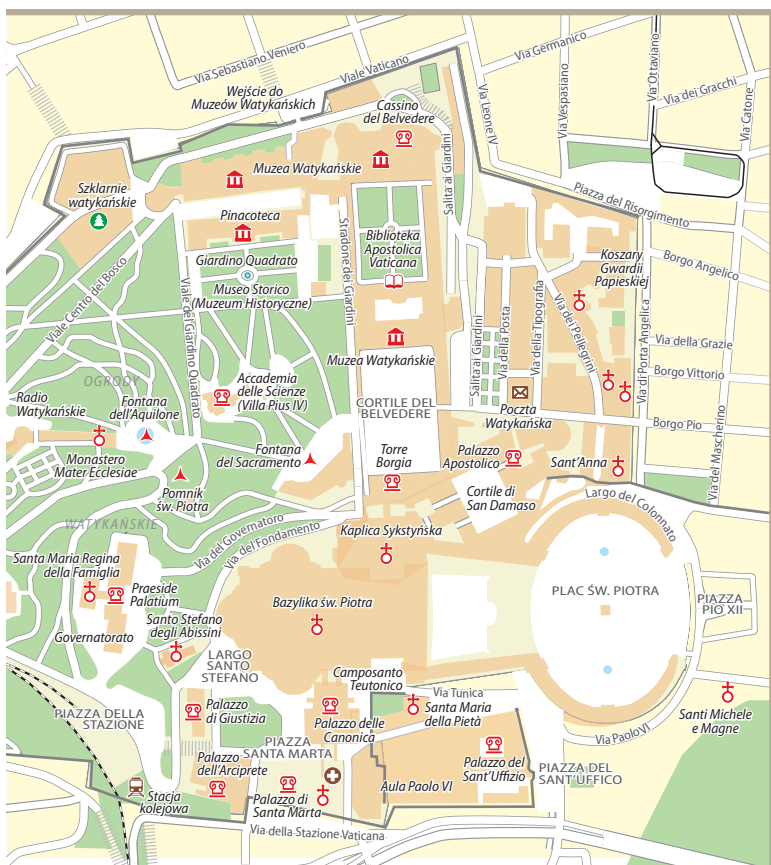
Kup książkę

Poleć książkę

Kolejne lata i okres niewoli awiniońskiej osłabiły Państwo Kościelne. Jednak już w XV i XVI w. weszło ono w etap największej ekspansji i świetności, przypadający głównie na okres renesansu. Wpływy Państwa Kościelnego, funkcjonującego jako rodzaj monarchii absolutnej, były wtedy w Europie bardzo silne, a Rzym stał się centrum sztuki i kultury.

Wiek XVII i XVIII przyniósł osłabienie władzy papieża i powolny upadek Państwa Kościelnego. W 1798 r. po wkroczeniu wojsk napoleońskich do Rzymu, zostało ono włączone do Francji.

Rzym został opanowany w 1870 r. podczas włoskich walk o niepodległość i zjednoczenie, a następnie w 1871 r. wybrano go na **stolicę Królestwa Włoch**. Tym samym kończy się papieskie zwierzchnictwo nad miastem. Do Królestwa Włoch zostają włączone wszystkie terytoria centralnych Włoch wchodzące do tej pory w skład Państwa Kościelnego, a ono samo formalnie przestaje istnieć. W odpowiedzi na to ówczesny papież Pius IX, któremu zostaje odebrana władza polityczna (ale nie duchowa) ogłasza się więźniem Watykanu, co powoduje prawie 60 lat zastrzonych

Co dziesiąty to wysoki, młody Szwajcar

Instytucja Gwardii Szwajcarskiej istnieje już ponad pół tysiąca lat. Została założona w 1506 r. przez papieża Juliusza II, rekrutującego do niej szwajcarskich najemników. Dziś w Gwardii służy 100 osób, w związku z czym, jak mówi anegdota, Jan Paweł II żartował kiedyś, iż „Watykan jest najbardziej zmilitaryzowanym państwem świata, prawie co dziesiąty mieszkaniec jest żołnierzem”.

Warunki, które muszą spełnić funkcjonariusze Gwardii Szwajcarskiej to: bycie katolikiem, stanu wolnego, o dobrej reputacji i wzroście powyżej 174 cm, w wieku nieprzekraczającym 35 lat w chwili rozpoczynania służby oraz oczywiście posiadanie obywatelstwa Szwajcarii. Legenda głosi, iż charakterystyczne stroje Gwardii Szwajcarskiej, w żółtych, czerwonych i granatowych barwach rodu Medyceuszów, zaprojektował sam Michał Anioł. Nie jest to jednak całkowicie zgodne z prawdą. Stroje stworzył bowiem na początku XX w. komendant Jules Repond. Wzorował się on na freskach Rafaela z apartamentów papieskich, takich jak przedstawienia żołnierzy w scenach *Mszy Bolseńskiej* czy *Wypędzeniu Heliodora*. Poza oficjalnym strojem istnieje także drugi, roboczy, rodzaj uniformy złożonego ze skromniejszych granatowych spodni i bluzy. Uzbrojenie gwardzistów w większości przypadków ogranicza się jedynie do miecza i halabardy. Zezwolenie na posiadanie broni palnej mają tylko oficerowie podczas służby nocnej.

stosunków na linii państwo – Kościół. Prawne stosunki przywróciły wcześniej wspomniane traktaty laterańskie.

WARTO ZOBACZYĆ

Centralnymi punktami w Watykanie są bazylika św. Piotra (Basilica di San Pietro in Vaticano) i plac św. Piotra (Piazza San Pietro). Powstały one w miejscu, gdzie zgodnie z tradycją w 67 r. miał ponieść męczeńską śmierć św. Piotr. Mieścił się tu bowiem cyrk Kaliguli (lub Nerona), w którym zginęło wielu pierwszych chrześcijan.

Plac św. Piotra

Od ponad tysiąca lat **plac św. Piotra** (Piazza San Pietro) pełni rolę centrum chrześcijaństwa. Jest także największym placem na świecie. Ma kształt doskonałej

elipsy, której długość wynosi 240 m i może pomieścić około 350 tys. osób. Od końca XVI w. dwie połowy elipsy otaczającej plac składają się z czterech rzędów kolumn doryckich.

Okałająca go **kolumnada** (284 kolumny i 88 pilastrów) oraz figury świętych i męczenników (w liczbie 140) są dziełem Berniniego. Wśród świętych postaci znalazł się także Polak – św. Jacek Odrowąż. W centrum stoi egipski **obelisk** sprowadzony do miasta przez cesarza Kaligulę, a na placu św. Piotra umieszczony w 1586 r. przez Domenica Fontanę na polecenie papieża Sykstusa V. Na szczycie obelisku, w miejscu gdzie wcześniej, zgodnie z tradycją znajdowały się prochy Juliusza Cezara, przechowywane są relikwie Krzyża Chrystusa. Dwie symetryczne fontanny na placu zostały zaprojektowane przez Berniniego i Madernę. Przy końcu owalnej

Kup książkę

Poleć książkę

PROGRAM PARTNERSKI

GRUPY WYDAWNICZEJ HELION

- 1. ZAREJESTRUJ SIĘ**
- 2. PREZENTUJ KSIĄŻKI**
- 3. ZBIERAJ PROWIZJĘ**

Zmień swoją stronę WWW
w działający bankomat!

Dowiedz się więcej i dołącz już dzisiaj!

<http://program-partnerski.helion.pl>

GRUPA WYDAWNICZA

 Helion SA

travelbook

Travelbook to Twój niezastąpiony towarzysz podróży. Wskaże Ci najważniejsze atrakcje, podpowie, czego szukać poza głównymi szlakami, i wprowadzi w świat miejscowych obyczajów. Znajdziesz w nim opisy najciekawszych regionów i miast, a sprawdzone informacje praktyczne umożliwią staranne zaplanowanie podróży.

Rzym

Wieczne Miasto, do którego „prowadzą wszystkie drogi”. Starożytne ruiny i nowoczesna metropolia. Zakurzone zaułki i najwspanialsze dzieła sztuki. Miasto jednoczące skrajności, stojące niegdyś na czele świata pogańskiego, a dziś będące centrum chrześcijaństwa. Turystów i pielgrzymów przyciągają tu niezliczone dostojne zabytki, skarby Watykanu, a także nieokreślona magia, która fascynuje, onieśmiela i uzależnia, każąc wracać do Miasta Siedmiu Wzgórz, by za każdym razem odkrywać tu coś nowego, zaskakującego i pięknego.

Zabytki wszystkich epok

Olśniewające **parki** i **ogrody**

Znakomite **muzea** i **galerie**

Pamiątki potęgi Imperium Romanum

Pchle targi i kluby nocne

Kuchnia i **wina** dla koneserów

Księgarnia internetowa:
<http://bezdroza.pl>

Zamówienia telefoniczne:
0 801 339900

0 601 339900

 Bezdroża

Sprawdź najnowsze promocje:
• <http://bezdroza.pl/promocje>
Przewodniki najchętniej czytane
• <http://bezdroza.pl/bestsellery>
Zamów informator podróżniczy:
• <http://bezdroza.pl/newsletter>

Helion SA
ul. Kościuszki 1c, 44-100 Gliwice
tel.: 32 230 98 63
e-mail: bezdroza@bezdroza.pl
<http://bezdroza.pl>

ebook dostępny wyłącznie na:
ebookpoint.PL

ISBN 978-83-283-6436-3

Cena 29,90 zł